

Leylâ Erbil'den Kalanlar: Yazar Arşivlerinde Çoğalan Sesler ve Öznellik

Merve Şen, * Olcay Akyıldız **

Boğaziçi Üniversitesi Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Araştırma Merkezi'ne yazarın kızı Fatoş Erbil tarafından bağışlanan Leylâ Erbil Özel Koleksiyonu'nun kataloglama ve dijitalizasyon çalışmaları, "Kişisel Arşivi Işığında Leylâ Erbil'in Edebi Dünyası" başlıklı proje dahilinde sürerken kaleme alınan bu yazı, koleksiyonun arşivlenme sürecini aktarırken genel olarak arşiv kavramı ve pratiklerini de, Erbil'in arşivini odağına alarak tartışmaya açmayı hedeflemektedir.¹

* Boğaziçi Üniversitesi, İngiliz Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans öğrencisi.
merve.sen221@gmail.com.

** Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi.
olcayak@boun.edu.tr

Yazının gönderim tarihi: 18.06.2019. Yazının kabul tarihi: 05.07.2019.

¹ Yazarın ölümünün ardından kızı Fatoş Erbil'in Boğaziçi Üniversitesi Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Araştırma Merkezi ile bağlantıya geçmesi sonrasında Merkez müdür yardımcısı Zeynep Uysal ve yönetim kurulu üyelerinden Olcay Akyıldız'ın yazarın evine yaptıkları ziyaretle ilk adımları atılan proje, Boğaziçi Üniversitesi ve Fatoş Erbil arasında gerçekleştirilen bir protokol ile resmiyet kazandı. Bu protokol, yazarın tüm kişisel evrakını, kataloglanması ve dijite edilmesi (sayısallaştırılması) şartı ile merkeze bağışlıyor, malzemenin fiziksel olarak da muhafaza edilmek üzere Boğaziçi Üniversitesi kampüsünde yer alan Merkez'e gönderilmesini öngörüyordu. Yazıda detaylı olarak anlatıldığı gibi hayli hacimli ve karmaşık olan belgeler, öncelikle Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı

Bir yazarın arşivi, onun edebiyatla ilişkilenme biçimleri hakkında bize ne söyler? Eserlerinin müsveddeleri, kişisel mektupları, resmî yazışmaları, biriktirdiği gazete dergi kupürleri ve aldığı notlar nasıl bir düşünce ve üretim alanını gözler önüne serer? Kuşkusuz ki bu sorulara verilecek sayısız yanıt, bu sayısız yanıtı ararken ortaya çıkacak pek çok olası çalışma mevcuttur. Bir yazarın arşivi yolları çatallanan bahçe gibidir deyim yerindeyse; sayısız olasılığı aynı anda önümüze çıkarır. Bize düşense, patikaları arşınlamak, dikkatle gözlemlenmek, notlar çıkarmak, onları birbiriyle kesiştirmek; farklar, benzerlikler üzerine düşünmek ve yol almak olur.

Ancak bu yolu almanın öncelikli şartı elbette malzemenin ne söylediğine kulak vermektir. Bu da bizi, yeni bir bilme biçimiyle bir araya getirir. “Archival turn”ün konuşulmaya başladığı 90’lardan itibaren, arşiv, bir kaynak olmanın ötesinde bir özne olarak görülmeye başlar (Stoler, 2002, s.86; Stead, 2016, s.1). Salt bir bilgi kaynağı ol-

Bölümü’nde Leylâ Erbil üzerine yüksek lisans tezi yazmış olan Semiha Şentürk ve Şerife Seda Yüce Türk Ünlü’nün katkıları ile genel bir tasnife tabi tutuldu. Bu tasnif sırasında, eldeki malzemenin nelerden oluştuğuna dair bir fikir sahibi olurken okunması hayli zor olan el yazıları gibi kimi unsurların varlığı sürece temkinle yaklaşmamıza neden oldu. Görünen oydu ki, arşivin kataloglanması ve sayısallaştırılması hayli meşakkatli ve tam zamanlı bir mesaiyi gerektiriyordu. Bu da, projeyi hayata geçirecek bir maddi destek arayışını beraberinde getirdi. Olcay Akyıldız’ın yürütücü olarak oluşturduğu Bilimsel Araştırma Projesi (BAP) sayesinde hem arşivi muhafaza etmek için gerekli malzemeyi satın almak hem de bir asistan istihdam etmek mümkün oldu. Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Edebiyatı Bölümü yüksek lisans öğrencisi ve Nâzım Hikmet Merkezi gönüllüsü Merve Şen’in proje asistanı olarak ekibe katılması ile çalışmalar hızlandı ve Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi çalışanlarından Nurçin İleri, Başak Deniz Özdoğan ve Yonca Güneş Yücel’in de destekleri ile katalogun nasıl bir sistem ve altyapı ile oluşturulacağı karara bağlandı. Şimdiye dek 2600 kadar belgenin kataloglandı ve bu belgelerin %30’nun taranıp bilgisayar ortamına aktarıldığı arşivleme sürecinin ilk zamanlarında Arşiv Merkezi düzenli kontroller ile sürece destek olmayı sürdürdü. Buna paralel olarak, Leylâ Erbil üzerine bir tez çalışması yürütmekte olan Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü yüksek lisans öğrencisi Uğur Çalışkan da çalışmalara dahil oldu ve özellikle anlamlandırmakta güçlük çektiğimiz bazı roman müsveddeleri hakkında bizlere katkı sundu. Proje asistanı Merve Şen, düzenli olarak kataloglama yapmayı ve Arşiv Merkezi’nde dijitalizasyon işlemlerini sürdürürken, diğer yandan da elden geçirilen malzemenin tasnifi sonrasında gerçekleştirilebilecek projeler üzerine düşünölmeye başlandı. Arşivde eksik kalan bazı belge ve bilgilerin tamamlanabilmesi için yapılabilecek sözlü görüşmelere dair notlar alındı, olası isimlerin bazılarıyla bağlantıya geçildi. Malzeme elden geçip asitsiz dosya ve gömleklere yerleştirildikçe kimi belgelerin tamir edilmesi gerektiği ortaya çıktı. Bu doğrultuda ek bir bütçe ile kültür varlıklarının korunması ve restorasyon uzmanı Negar Kazemipour Leilabadi ile çalışılmaya başlandı. Geline nokta, bir yandan restorasyon çalışmaları yürütölmürken diğere yandan düzenli kontrollerle katalog da nihai hâlini almakta.

maktan çıkıp gerek arşivi oluşturan kişiler, gerekse araştırmacılarla etkileşime giren, kendi failliğini bu etkileşim yoluyla kuran bir özne hâline gelir.

Arşivin yalnızca tarihsel ve nesnel bir gösterge olmaktan sıyrılması önemlidir. Tess Takahashi (2007), “The Imaginary Archive: Current Practice” [Muhayyel Arşiv: Güncel Pratik] başlıklı makalesinde, arşiv teriminin genel olarak, bir grup ya da ulusun kimliğini ve kökenlerini güçlendiren, resmî olarak onaylanmış nesne ve belgelerin deposu anlamına geldiğini söyler (s.177). Arşivin, otorite ve onay vurgusu ile olan ilişkisi, kavramın kökenine baktığımızda da ortaya çıkar. Arşiv *arkhe* kökünden gelir. Derrida da *Archive Fever*’da [Arşiv Humması], köken, ilk yer gibi anlamlara sahip olan bu kelimenin, başlangıç (commencement) ve emir (commandement) kavramlarıyla olan ilişkisini yorumlar. Derrida’ya göre, bu otorite ve buyurganlık, arşivi kullanmaktan ziyade arşive sahip olmakla, onun kontrolüyle ilişkilidir. Bu durumda, arşivi kullanmaya, dolaşıma sokmaya, onun sesini takip etmeye yönelik her eylemin bu otoriteyi sekteye uğratma potansiyeli barındıracağını söylemek mümkündür. Zira bu edim, yeni düşünce ve yaratım alanlarının açılmasına olanak sağlar.

Arşivin yeni üretimleri katediyor olması, farklı zamanlarda, farklı failer tarafından gerçekleştirilen biriktirme, toplama, bir araya getirme, dahil etme/etmeme, koruma ve kullanma eylemlerinin birbiriyle etkileşime girmesi yoluyla gerçekleşir. Bu nedenle, arşivi yalnızca onu oluşturan, elinde bulunduran, tasnif eden ya da kullanan kişi ve kişilere indirgemek ona ancak sınırlı bir bakış atfedecektir. Var olan malzemenin sundukları, farklı malzeme, bilgi ve yaklaşımlarla, değişen zaman ve bağlamlar ışığında, birlikte ya da karşılaştırmalı olarak ele alındığında, arşiv de hareket ve esneklik kazanır. Sıklıkla yerleştirildiği tekdüze, resmî ve homojen bakışın dışında, göçebe ve sürprizlere açık konumlar belirler kendine. Böylesi bir bakış, arşivi hakikati ya da mutlak bilgiyi sunan bir araç ve/veya otorite olmaktan çıkarıp tam da bu tutumun kendisini sorunsallaştırır. Benzer bir yaklaşımla, arşiv araştırmacısının bu heterojen ve dinamik yapı karşısındaki pozisyonu da yeniden belirlenir; hakikatin büyük harfli bir gösterge olmadığı bu akışkan düzenekte, araştırmacı da öz-

nellığı ile bu ağa dahil olur. Arşiv yalnızca belirli ve nesnel bir bakışla kurulan bir neden-sonuç ilişkisinin değil, sürece ve anlamaya dayalı, çok daha minör ve parçalı, kabul ve teyite olduğu kadar sorgu ve eleştiriye de açık bir varoluşun ifadesi hâline gelir. Bu da, aynı anda hem kurumsal/kurucu (institutive) hem de tutucu/korumacı (conservative) (Derrida, 1995, s.12) olan arşivin yerleştirildiği otoriter ve buyurgan bakışı sekteye uğratar. Arşivin kazandığı öznellik ve sahip olduğu bu irtibat alanı, arşiv kavramının yaygın olarak kabul gören kapalı ve kalıplaşmış hâlini aşmakla da eşdeğer hâle gelir.

Derrida, arşivin yalnızca geçmişe yönelik olmadığını hatırlatırken onun “yarın için bir yanıt, vaat ve sorumluluk meselesi” olduğunu söyler (s.27). Bu görüşü geçmiş ve şimdiye, daha doğru bir ifadeyle, bu üç zaman kipinin bir aradalıklarına uyarlamak da pekala mümkündür. Arşiv, bilmek ve anlamak üzerine yanıtlar sunar, çeşitli teminatlarda bulunur ve bunlar üzerinden bizlere belirli sorumluluklar yükler. 2018'in Ocak ayında onay alan bir Bilimsel Araştırma Projesi (BAP) ile 2017'nin Temmuz ayından itibaren üzerinde çalışmaya başladığımız Leylâ Erbil Özel Koleksiyonu da böylesi bir süreci; bir yazarın yaşam ve yaratma pratiklerinden yola çıkarak onun edebiyatına, Türkçe edebiyatın kendisine ve Erbil'in yaşadığı döneme ilişkin çeşitli yanıtlar arama, beklentiler geliştirme ve tüm bunların nasıl ele alınıp yansıtılabileceğine dair bir sorumluluk üstlenmeyi de beraberinde getirmişti bizler için.

Leylâ Erbil'in kızı Fatoş Erbil tarafından, Boğaziçi Üniversitesi Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Araştırma Merkezi'ne bağışlanan kolilerce yazılı, görsel ve işitsel malzemenen oluşan toplama, öncelikle genel hatları ile ayrıştırarak roman müsveddeleri, kendi hakkında yazılanlar, mektuplaşmalar gibi ana başlıklar altında klasörledik. Bu tasnif esnasındaki ilk izlenimlerimiz, malzemenin, Leylâ Erbil'in kişisel ve edebi yaşamını üniversite yıllarından son yazdığı metinlerle ilgili çalışmalarına, geniş bir ölçekte ortaya koyduğunu gösteriyordu. Biz de arşivle ilişkilenece, öncelikle arşivin kataloglanması ve dijitalizasyonu, sonrasında ise anlamlandırılması üzerine çalışmayı hedeflediğimiz bir yol haritası belirleyerek başladık. Bu noktada bize yol gösterense Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi oldu. Merkezde yer alan Jale İnan, Aziz Ogan ve Traugott

Fuchs arşivlerinin kataloglama sistemlerini kendimize model olarak belirledik.

Yazarın kişisel mektupları, resmî yazışmaları, metin taslakları, üniversitedeki defterleri, gerek kendisi hakkında gerekse muhtelif konularda biriktirdiği gazete ve dergiler, ödülleri ile kişisel belgelerinden oluşan bu toplama karşılaşmak heyecan verici olduğu kadar göz korkutucuydu da. Zira, Leylâ Erbil'in arşivleme pratiğine baktığımızda yaygın bir eğilim olan muhafazanın yanında istiflemenin de ön plana çıktığını görmüştük. Elimizdeki parçalı, yer yer mükerrer belgelerden oluşan, bağlantıları ancak farklı kutular açıldığında kurulabilecek bir arşivdi. Erbil'in yazma pratikleriyle de örtüşen, gayrihiyerarşik yapıdaki bu arşivde, örneğin bir mektubun ya da söyleşi kupürünün üzerine karalanmış bir alışveriş listesi, telefon numarası ya da bir metin için alınmış notlar bulmak mümkündü. Kataloglama ve sayısallaştırma sürecinin sistematikliğini zorlayan bu yapı, işimizi zaman zaman oldukça zorlaştırıyor olsa da bizi hem fiziksel olarak arşivle daha fazla haşır neşir olmaya hem de arşivleme pratikleri üzerine yoğun olarak düşünmeye sevk etti. Araştırmacı özneler olarak bizler, belli arşivleme yöntemlerinin içinde, bir başka öznenin farklı öznellik hâllerini (yazar, arkadaş, aktivist, okur) yansıtan malzemelerini kataloglarken, hazırladığımız kataloğu ve bu öznellik hâllerine yaklaşımlarımızı esnetme olanağı bulduk. Örneğin, Mustafa Suphi'ye ilişkin belgeler adıyla etiketlediğimiz klasör içindeki malzeme, bir yandan Leylâ Erbil'in siyasi tavrını ve tarihe merakını gösterirken diğer yandan, somut bilgi ve belgelerin nasıl edebi malzemeye dönüştürüldüğünü de belgeliyordu. Sözünü ettiğimiz bu mücadele/mübadele aksında, arşivin üzerine kendi projeksiyonlarımızı yansıtabileceğimiz, kapalı ve nesnel bir veri sağlayıcı olmadığı da ortaya çıkmış oluyordu.

Bu yaklaşım, yazar arşivlerine ilişkin yaygın bir handikapı da hızlıca aşmaya olanak veriyordu. Bilindiği üzere, bir yazarın arşivi, kaçınılmaz olarak, söz konusu yazarın edebiyatının otobiyografik bilgiler ışığında yeniden değerlendirilmesine yönelik bir temayül doğurur. Yazarın failliğini kuruluşunu bu evraklar üzerinden takip etmek mümkündür, fakat bu imkanı arşivi biricik ele alış yöntemi olarak sunmak, oldukça kısıtlı bir hareket alanı yaratır. Burada önemli

olan, edebiyat eserini hayatın doğrudan bir uzantısı görmekten ziyade, hayat, yapıt ve kişisel malzeme arasındaki çok daha karmaşık ilişkiler ağının farkında olmak ve ona farklı açılardan yaklaşabilmektir.

Bizler, edebiyat araştırmacısı olmanın da getirdiği bir refleksle olsa gerek, arşivi bir metin olarak düşünerek yolculuğumuzu tasarlamaya karar vermiştik. Bu da şu anlama geliyordu: Elimizdeki belgenin doğrudan karşılığını okuyabileceğimiz gibi –ki tarih, anahtar kelime gibi girişler yaptığımız kataloglama aşamasında ihtiyaç duyulan tam olarak buydu– bu belgenin uzmanlık alanı, algıda seçicilik gibi kriterler üzerinden farklı okumalara da açık olduğunu kabul etmiştik. Bu da, kataloglama süreçleri ve bu süreçte aldığımız ileriye yönelik notları şekillendiren çoğulcu bir bakışı beraberinde getirdi. Metnin sunduğu ağ, yani malzemenin dinamik değeri farklı imkân alanları yaratmaya elverişliydi. Şunu eklemekte yarar var ki, ilk aşamada arşivin sayısal olarak kayıt altına alınmasıyla meşgul olan bizler, şimdilik arşivin imkânlarını derinlemesine düşünüp çalışabiliyor değiliz. Sayısallaştırma kısmının tamamlanmasının ardından, Leylâ Erbil araştırmacılarıyla ortak olarak gerçekleştirilmesi planlanan atölyelerde arşivin gerek edebiyat gerekse dönem araştırmaları için sunacağı yeni görme ve anlamlandırma biçimlerinin çok daha nitelikli bir karşılık bulacağına inanıyoruz.

Yine de, eldeki malzemenin kataloglama sırasında sundukları ve bizi araştırmaya yönelttiği kimi konular yapılabilecekler konusunda bir perspektif sunar nitelikte. Özellikle, arşivde yer alan mektuplara baktığımızda bu mektupların dönemin edebi olduğu kadar toplumsal ve siyasî hayatına dair de tartışmalar sunduğunu, dönemin yerleşik hafızasını ve onun sorunlarını, sınırlarını ortaya koyan bir kişisel hafızayı devreye soktuğunu görüyoruz. 1950'lerden 2000'lere uzanan bir dönemin edebiyat ve düşünce dünyasını anlamada yol gösterici olan bu mektuplarda, kişisel kanaatlerin, husumetlerin, övgülerin izini sürdüğümüz, edebiyatın üretilmesi kadar yayımlanmasının da süreçleri ve sıkıntılarını tanık olduğumuz bir dünya aralanıyor bizler için. Tezer Özlü, Demir Özlü, Necmi Sönmez gibi isimlerle çok sayıda yazışma yürütmüş olan Leylâ Erbil'in yazar kimliğini ve edebiyatını daha iyi anlamamızı sağlayacak bu etkileşimler arasında bizi en çok heyecanlandıran ise yazar ve çevirmen

Nermin Menemencioğlu ile olan yazışmaları. Elimizde olan Nermin Menemencioğlu ve az sayıdaki Leylâ Erbil imzalı mektuptan takip edebildiğimiz kadarıyla ikilinin arasında 60'lı ve 70'li yıllarda sıkı bir diyalog mevcut. Elimizdeki mektuplardan bu diyalogun yazar ve çevirmen arasında, karşılıklı güven üzerinden kurulmuş ve her iki tarafı da besler nitelikte olduğunu görüyoruz. Erbil-Menemencioğlu mektuplaşmaları, bizlere hem “Vapur” ve *Tuhaf Bir Kadın*'ın çeviri ve sonrasında da yayımlanma süreçlerini takip etmek için bir izlek hem de dönemin edebiyatı ve siyasî, toplumsal hayatına ilişkin bir çerçeve sunuyor. Leylâ Erbil'le 12 Kasım 1969 tarihli mektubunda, hikâyelerinden bazılarını İngilizceye çevirmek üzere iletişime geçen Menemencioğlu, yazardan izin istiyor ve Leylâ Erbil'in bu tarihin altı gün sonrasında verdiği olumlu yanıt ile ikili arasındaki yıllara yayılacak yazar-çevirmen ilişkisi de başlamış oluyor. Bu süreçte, yalnızca Leylâ Erbil metinleri değil, dönemin edebiyatçılarına, siyasetine ilişkin yorumlar da ikilinin sohbet konularından. Mektuplarından, Menemencioğlu'nun çevirmen kimliği dışında bir okur olarak da Leylâ Erbil edebiyatıyla nasıl ilişkilendiğini görüyoruz. Örneğin, bir yandan “Vapur”daki alıntıların kaynakları ile *Tuhaf Bir Kadın*'ndaki denizcilik terimlerine ilişkin soru ve araştırmalarına tanık oluyor bir yandan da *Tuhaf Bir Kadın*'da en çok ilgisini çeken bölümleri nedenleriyle öğrenebiliyoruz. 17 Mayıs 1976 tarihli mektubunda şöyle diyor Menemencioğlu Leylâ Erbil'e: “Sizi mutlaka tanıtmak istiyorum -elimden gelirse- çünkü size yazar olarak büyük bir güvenim var, ve bence sizi tanımak biraz bugünkü Türkiye'yi tanımaktır.” Menemencioğlu o sıralarda bir yandan *Tuhaf Bir Kadın* çevirisiyle uğraşüyor, diğer yandan kendi isteğiyle başladığı bu çevirinin yayımlanma imkânlarını yokluyordu. Bugün bir roman olarak değerlendirildiğimiz *Tuhaf Bir Kadın*, mektuplarda, yayımlandığı ilk yıllarda kabul gördüğü üzere, bir hikâyeler toplamı olarak ele alınıyor, Menemencioğlu da, dört bölümden oluşan kitabın her bir bölümünü birer hikâye olarak çevirip dergilere yolluyordu. Menemencioğlu, yine de bu konudaki kişisel görüşünü de ortaya koymayı ihmal etmiyor, 7 Ekim 1976 tarihli mektubunda, bu bölümleri tek tek okumanın doğru olmadığından, bunların birbirlerinin tamamlayıcısı olduğundan bahsediyordu. Edebiyatta tür tartışmaları için de bizlere bir düşünce

egzersizi vadeden bu örnek ve Erbil-Menemencioğlu arasındaki yazar-çevirmen ilişkisine dair aktardıklarımız, bu mektupların Leylâ Erbil ve edebiyat araştırmaları için açacağı yeni ufuklara dair bir ipucu verebilir sanıyoruz. Bu bağlamda, benzeri mektuplaşmaların arşivlerde karşılıklı olarak yer almalarının da önemini vurgulamak istiyoruz. Leylâ Erbil özelinde de, yazarın Nermin Menemencioğlu'na gönderdiği mektupların arşivde yer almasının arşivi daha nitelikli olarak değerlendirmemizi sağlayacağını düşünüyor ve bu konuda bize yapılacak bir geri dönüşün de, yazının başından bu yana tartışmaya çalıştığımız arşiv araştırmalarının çoğulculuğuna katkı sağlayacağına inanıyoruz.

Zira bu çoğulculuk, resmî tarihin homojenliğini dağıtan, eleştirel tavrından taviz vermeyen, her daim soru sormaya ve sorgulamaya yönelik bir zihne sahip olan Leylâ Erbil'in edebiyatını da farklı veçheleriyle düşünmemizi sağlayacak bir anahtar niteliğinde. Leylâ Erbil arşivi üzerine yürütülecek çalışmalar, sadece yazarın edebi dünyası ile sınırlı kalmayacak, hem edebiyat tarihi açısından hem de bahsi geçen resmî tarih bağlamında yeni yaklaşımlara ivme verecektir. Arşivde bir yandan genç bir üniversite öğrencisi olduğu günlerde tuttuğu ders notları ve okuma listeleri ile ilerleyen yıllarda biriktirdiği yazılar, mektuplaşmalar ve düzenli olarak tuttuğu defterleri eşliğinde bir yazarın kendini kurusunun izini süreriz, diğer yandan yazarın resmî yazışmaları aracılığıyla uzun bir tarihsel dönemin yayın dünyası dinamiklerine vakıf oluruz. Bunun yanı sıra, roman müsveddeleri ve eserlerine altyapı olarak biriktirdiği malzemeler de bir edebi eserin ortaya çıkış sürecine ışık tutar. Sizlere kısaca aktardığımız bu arşiv deneyimi, arşiv pratiğinin öznelerarası etkileşimselliğine vurgu yaparken yazar arşivlerinin de edebiyatla ilişkilene biçimlerimizi nasıl ve ne ölçekte değiştirebileceğine ilişkin bir bakış sunar. Bu doğrultuda inanıyoruz ki, daha fazla yazarın arşivinin araştırmacılara açılması sadece edebiyat tarihlerine değil içinde yaşadığımız topluma dair farklı yaklaşımların yolunu açacaktır.

KAYNAKÇA

Derrida, J. (1995). Archive Fever: A Freudian Impression. *Diacritics*, 25.2, 9-63.

Stead, L. (2016). *The Boundaries of the Literary Archive: Reclamation and Representation*. London, New York: Routledge.

Stoler, A. L. (2002). Colonial Archives and the Arts of Governance. *Archival Science*, 2, 87-109.

Takahashi, T. (2007). The Imaginary Archive: Current Practice. *Camera Obscura*, 22.3, 177-183.